

Azerbaycan Edebi Eleştirisinde Anar'ın "Beyaz Liman" Destanı

Terane Turan Rahimli*

ORCID:0000-0002-3640-0386

Öz

Makale, Anar'ın 1960'larda Azerbaycan edebiyatının en önemli edebi başarılarından biri olan, edebi toplulukta büyük bir tepkiye neden olan "Beyaz Liman" destanının eleştirisini tartışıyor. Modern bir tema üzerine yazılan eser, zamanın önemli ve güncel sorunlarını yansıtır, insan ahlakının yeni bir sanatsal görüşü ile karakterize edilir, yeni bir tür "düşünme" kahramanları ile ayırt edilir, bu özelliklerle Azerbaycan edebiyatı ve teorik düşüncesinin dikkatini çeker. Yayınlanmasından günümüze kadar yapılan çalışmalar hakkında çok sayıda makale ve düşünce, "Beyaz Liman" ın edebi dünyada tartışmasız bir şekilde hoş karşılanmadığını, bazen eleştiriye önyargılı bir yaklaşımla karşı karşıya kaldığını ve bu nedenle kahramanlarının iç doğasının düzgün bir şekilde açıklanmadığını içeriyor. Makale bu gerçeklere modern bir teorik yaklaşımı, eserle ilgili yazınsal eleştirinin farklı görüşlerini ve görüşlerini ifade eder. Makale, "altmışlı" ların edebi kuşağının yanı sıra ulusal ve manevi değerlerin karmaşık psikolojisi ile ayırt edilen Anar'ın edebi kahramanlarının, karmaşık psikolojisi ile hatırlandığı ve bu yönün edebiyat eleştirisi tarafından hatırlandığı gerçeğini doğrulamaktadır. Edebiyat-kuramsal düşüncenin "Beyaz Liman"ın sanatsal kahramanı kavramına yaklaşımı, modern Azerbaycan eleştirisinin ana yaratıcı yönleri bağlamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: çağdaş nesir, Azerbaycan, edebiyat, destan, edebi kahraman, modernite, eleştiri.

Gönderme Tarihi:20/05/2020

Kabul Tarihi:20/06/2020

* Doçent Dr., Filoloji Felsefe Doktoru, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, öğretim üyesi, E-Mail: terane.turan@gmail.com

Anar's narrative "White Harbor" in Azerbaijani literary criticism

Terane Turan Rahimli*

ORCID:0000-0002-3640-0386

Abstarct

The article discusses criticism of Anar's epic "White Harbor" epic, one of the most important literary achievements of Azerbaijani literature in the 1960s, causing a great response in the literary community. The work, written on a modern theme, reflects the important and current problems of the time, is characterized by a new artistic view of human morality, is distinguished by a new type of "thinking" heroes, with these features attracts the attention of Azerbaijani literature and theoretical thinking. Numerous articles and thoughts about the work done since its publication include that the "White Harbor" is unquestionably welcomed in the literary world, sometimes facing a biased approach to criticism, and therefore the inner nature of its heroes is not properly explained. The article expresses a modern theoretical approach to these facts, different views and views of literary criticism about the work. The article confirms the fact that the literary heroes of the "sixties", as well as the literary heroes of Anar, which are distinguished by the complex psychology of national and spiritual values, are remembered by their complex psychology, and this direction is remembered by literary criticism. The approach of literary-theoretical thought to the artistic hero of "White Harbor" has been evaluated in the context of the main creative aspects of modern Azerbaijani criticism.

Keywords: contemporary prose, Azerbaijan, literature, narrative, literary hero, modernity, criticism..

Received Date: 20/05/2020

Accepted Date: 20/06/2020

* Doçent Dr., Filoloji Felsefe Doktoru, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, öğretim üyesi, E-Mail: terane.turan@gmail.com

Повесть Анара "Белый порт" в Азербайджанском литературном критике

Резюме

В статье рассматривается критика повести Анара «Белый порт», одного из важнейших литературных достижений Азербайджанской художественной литературы. Работа, написанная на современную тему, отражает важные и актуальные проблемы того времени, характеризуется новым художественным взглядом на человеческую мораль, отличается новым типом «мыслящих» героев, благодаря чему эти черты привлекают внимание азербайджанской литературы и теоретического мышления. Многочисленные статьи и размышления о проделанной работе после ее публикации включают в себя то, что «Белый порт», несомненно, приветствуется в литературном мире, иногда сталкивается с предвзятым подходом к критике, и поэтому внутренняя природа ее героев не объясняется должным образом. В статье выражен современный теоретический подход к этим фактам, различные взгляды и взгляды литературной критики на произведение. В статье подтверждается тот факт, что литературные герои «шестидесятых», а также литературные герои Анара, отличающиеся сложной психологией национальных и духовных ценностей, запоминаются своей сложной психологией, а это направление запоминается литературной критикой. Отношение литературно-теоретической мысли к концепции художественного героя «Белого порта» оценивалось в контексте основных творческих направлений современной азербайджанской критики.

Ключевые слова: современная проза, Азербайджан, литература, эпос, литературный герой, современность, критика.

Получено: 20/05/2020

Принято: 20/06/2020

Giriş

Doğa, alçakgönüllülük, samimiyet, manevi mükemmellik, ulusal ve ahlaki değerler arayışı, insan ve zamanın arka planına karşı gerçeklik algısı, bireysel ve çevresel problemler ve hepsinin olağanüstü olaylarla, kahramanca imgelerle ilgisi olmadığı gerçeği "Altmışlı" edebi kuşağın diğer üyeleri gibi aynı zamanda Anar düzyazısının da karakteristiğidir. 1960'larda edebi çevrenin büyük ilgisiyle karşılanan bu tür nesir eserlerinden biri Anar'ın "Beyaz Liman" destanıydı.

Edebiyat eleştirisi, çağdaş edebiyatımızdaki "Beyaz Liman" destanının yenilikçiliğini ve modernliğini, her şeyden önce, zamanın mevcut edebi kalıpyargılarını kırarak ve Sovyet sanatsal analizi çerçevesine sığmamakla açıkladı. Destanda yazarın ahlaki düşüncelerini, ahlaki değerler hakkındaki sonuçlarını, sanatçının zaman kavramını, sosyal ortamı ve gerçekliği yansıtan ulusal edebiyat eleştirimizin ilginç düşünceleri ve sonuçları vardır.

Tanınmış eleştirmen Mammad Arif, eserle ilk tanıştıktan sonra Anar'ın "yaratıcı zaferleri hala önde" söyleyerek Azerbaycan edebiyatına ümit veren bir sanatçı geldiğini vurguladı. Eleştirmen, "Beyaz Liman'ı" nesirimizin yeni bir başarısı olarak övdü, çalışmadaki psikologluğu kaydetti ve destanın nesirimize yeni ve taze bir şey getirdiğini belirtti: "Bu tazelik, ulusal niteliklerle birlikte, edebiyatın genel gelişimi ve kaderiyle bağlantılıdır. Anar'ın konusu da yenidir, ancak bahsettiğimiz tazelik sadece konuya, yazarın tanımladığı olay ve insanlar ile ilgili değildir. Anar'ın hikayelerinde, olağanüstü olaylarla, cesaret ve kahramanlık göstermek iddiasında olan insanlarla tanışmıyoruz."¹

Azerbaycan Edebi Eleştirisinin "Beyaz Liman" Hakkındaki İlk Düşünceleri

Eserin modernliği, sanatsal kahraman kavramı hakkındaki edebiyat eleştirisinin fikir ve görüşlerine dikkat ettiğimizde, dönemin nesirinin nesir eleştirisini ve sanat eserine

¹ Məmməd Arif, Sənətkar qocalmır, Bax: "Ağ limanlar və qırmızı gəmilər" Bakı, 1980, 286.

yaklaşma kriterlerini değiştirdiğini ve yenilediğini görüyoruz. Ulusal nesrimizin bir "sıçrama" ile gelişmesi, eleştirinin içeriğini yeniledi, hatta bu aşamada bazen teorik düşünce bile geride kaldı, sanatsal düşüncenin hareketine ayak uyduramadı. Bu nedenle, edebi eleştirinin "Beyaz Liman"da meydana gelen olayları, duruma yol açan faktörleri kesin olarak belirleyemediği aşıkardı. Edebi eleştirinin ilk başta bu destanı kesin onayla karşılamamasının ve genç yazarın kahramanlık kavramını sert bir şekilde tartışmasının nedeni budur.

1960'larda ve 1970'lerde nesir gelişimi ile eleştiri talebi arasındaki ciddi tutarsızlık esas olarak edebi kahraman meselesiyle ilişkiliydi. Eleştiri,yenilmez, cesur, herhangi bir zorluk karşısında kararlı olan güçlü ve geniş görüşlü kahramanların yaratılmasını talep ederken nesir zamanın ruhunu yansıtan, toplumdaki ahlaki süreçlerin etkisi altında büyüyen, bu süreçlere kayıtsız olmayan, tüm bunları beyninde analiz eden "düşünme" kahramanları yaratır. Nasr'ın "düşünme" kahramanları tercihi, zamanın eleştirmenlerinin gözünde "önde gelen bir kahramanın eksikliğine" ve yaşam tarzında ve eylemlerinde herkese "örnek" olan görüntülerin "kıtlığına" yol açar. Seyfulla Asadullayev'in 5. Azerbaycan Yazarları Kongresi'nde yaptığı konuşmada "İki Kongre Arasında (1966-1970'de Azerbaycan Nesirinin Gelişimindeki Sorunlar ve Eğilimler)" başlıklı bildirisinde "Anar'ın kahramanlarının hiçbiri parlak bir yaşam idealine sahip değil" sonucuna varması edebi eleştirinin bu tartışma tarzı ile bağlantılı olarak öne çıkmıştır.²

Bununla birlikte, zamanın edebi stereotiplerine göre Anarı, popülizm, partizanlık, sosyal önem, sosyalizmin insancıl doğasının somutlaştırılması, zamanın politik ve ideolojik görevini karşılayan ilkeleri düşünmüyordu. (Akif Huseynov) Bu bağlamda, S. Asadullayev'in ya yukarıdaki görüşüne ya da Anar'ın "gerçekliği yamuk bir aynadaymış gibi çarpıtılmış olduğu" görüşüne katılmak imkansızdır. Çünkü "Beyaz Liman" da yazar, geleneğin sınırlarını ihlal eder ve insan kavramını, çiftçinin, işçinin somut yaşam deneyimi ve emek kriterleri ile değil, entelektüelin "ahlaki değeri" ve "ahlaki zenginliği" nin temel taşıyla test eder (Estetik idealin sanat dünyasına giden yolu kırmızı bir gemideki beyaz limandan geçer)³

² Seyfulla Asadullayev, *Estetiçeskiy ideal i sosialnaya aktivnost pisatelya*, Baku: Yazıçı, 1984, 87.

³ Yaşar Qarayev Y., *Meyar şəxsiyyətdir*, Bakı: Yazıçı, 1988, 150.

Eleştiri, "Beyaz Liman"ı Anar'ın hakikat arayışının başlangıcı gibi, ulusal kader bağlamında dönemin felsefi ve sosyal sorunlarının bir görünümü olarak gördü. Teorik ve estetik düşünce, eserin özünün ve edebi kahramanlarının ilk başta yanlış anlaşılmasını, yazarın sanatsal arayışlarının zaman eleştirisini öngördüğü gerçeğine bağladı. Bu husus, eserin yazıldığı sırada nesir ve edebiyat eleştirisi arasındaki dengesizliğin bir başka teyidi idi. Yazarın sosyal çevrenin "karanlığa gömülü" imajlarını yaratma hedefi, eleştirinin "aydınlanmış yaşam ideali" olan sanatsal kahramanın talebine karşılık gelmedi. Edebi eleştirinin gösterdiği gibi, yazar "okuyucuyu amaçsız bir yaşamın donukluğu ve acıları ile tanıştırmayı" ya da "yüksek, parlak yaşam ideali" nden yoksun olan ya da böyle bir ideal arayan insanlar hakkında konuşmayı amaçlamamıştır (Akif Huseynov). Aksine, "gerçek ve iletişim yolunun, doğal-genetik bağlantının geçişi" artık bireyler arasında değil, zaman ve bellek arasında aranmalıdır (Yashar Garayev) diye tavsiye etmiştir. Anar kahramanlarını "dışa dönük eylemlerde değil, hayata karşı bilişsel tutumlarda, iç protestolarda" göstermeyi (Vagif Yusifli) "düşünme kahramanları" yaratmayı amaçlamıştır.

Edebi eleştiri tüm çalışmalarında psikolojik analiz yeteneği öne çıkan Anar'ın "Beyaz Liman"da "insan psikolojisini karaktere göre analiz eden bir yazar olmadığını" belirtti.⁴ Bu şekilde Nimet, Tahmina karakterlerinin destanda sık sık değişen psikolojik koşullara dikkat etmediğini ve Nimet'in manevi ilerlemesini ve psikolojik dünyasını göremediğini gösterdi.

Sanatsal karakteri "pozitif" ve "negatif" bölümlere göre analiz etme alışkanlığından vazgeçemeyen Sovyet döneminin eleştirisi, doğal olarak yeni nesir ve Anar kahramanlarının yıllarca teorik analiz ilke ve kriterlerinden uzaklaşmakta ve nesnel bir pozisyon seçmekte zorlandı. Bu, İsa Huseynov'un 1960-70'teki "Telegram" öyküsünde Zalimhan imajına ve İsmayil Şıhlının "Deli Kür" romanındaki Cahandar aga karakterine karşı edebi eleştirinin önyargılı tavrı ile doğrulandı. Dönemin edebiyat eleştirmenleri, insanın değişebilir bir varlık olduğunu, olaylara ve durumlara bağlı olarak sabit kalmadığını gözden geçiriyor ve aynı zamanda yazarın amacının sadece kapsamlı, ideal, "olumlu" bir karakterle gerçekleştirildiğini düşünerek kendini farklı bir sanat ve karakter yaklaşımından mahrum ediyordu. Bununla birlikte, yazarın amacı ve karakterdeki sanatsal ifadesinin

⁴ Qeybullu Talıbov, *Gənc nasirlər haqqında bəzi qeydlər*, "Ulduz", 1974, № 11, 55.

seviyesi gibi önemli bir konu, çoğu zaman nesnel bir açıklama yapılmadan gölgede bırakılıyordu.

Edebi Eleştiride "Beyaz Liman" Destanının Objektif Değerlendirilmesi

1980'lerde Azerbaycan edebiyat eleştirmenleri, "Beyaz Liman" daki karakterlerin dünyasında, görüntülerin iç doğasına odaklanarak daha objektif bir pozisyon aldı. Böylece, en iyi ihtimalle, yazarın Beyaz Liman'daki konseptini 1960'ların ve 1970'lerin eleştirisinin aksine "dar görüşlü insanlarla mücadele" olarak gösterdiğinde, Anar'ın kahramanları yaşam biçimlerini eleştiren çevreleriyle ilgili alaycıydılar. Edebi eleştiri bu kahramanların yaşamından hoşlanmasa da, onu reddeden, yaşam hakkında derin bir anlayışa sahip olmasa da, çevresinin psikolojik analizini yapamasa da, tüm bunlar hakkında kendi görüşlerine sahip olan ve "amaçlı bir şekilde" yaşayan kahramanlar olduğunu görebilir.

Lev Tolstoy haklı olarak "insan hakkındaki en yanlış yanılgılardan biri onu bilge, aptal, merhametli, zalim, güçlü, zayıf görmektir, insan ise tüm yönleri şahsında birleştiren değişebilir bir varlıktır" söylemişti.⁵ Anar'ın "Beyaz Liman" destanının kahramanları, ruhsal olarak ne kadar yakın olurlarsa olsunlar, zihinsel duruma bağlı olarak insan karakterinin değişkenliğini yansıtan farklı durumlarda farklı psikolojik özelliklerle ayırt edilirler.

Eleştirmen Vagif Yusifli, hikayenin kahramanlarını teorik analizinde şöyle yazıyor: "Beyaz Liman'da tasvir edilen insanlar, arzuları ve hedefleri açısından birbirine yakın görünüyorlar, ancak yazar genellikle bireyleri ve insanların yaşam tarzlarını psikolojilerinde anahtar bir faktör olarak ayırt edebiliyor. Bu yüzden her bir karakterin bireysel dünyası ve psikolojisi daha belirgin hale gelmiştir. Nimet'in yaşam ve yaşamla ilgili iç monologları, Tahmina'nın Zaur ile aile mutluluğu ve sevgisi hakkında konuşması, Mammadnasir'in "felsefesi" kişisel, psikolojik ve ruhsal yaşamlarını doğru bir şekilde karakterize eder."⁶

Eleştirmen, Anar'ın psikolojik analiz yeteneğinin Nimet karakterinde üstün olduğunu vurguluyor. Vagif Yusifli, Nimet'teki değişimin, psikolojik koşulların sık sık değişmesinin bu karakterin iç ruhsal gücünü belirli bir hedefe yönlendirdiğini, ana karakter niteliklerini, manevi ve ahlaki büyüklüğünü karakterize ettiğini gözlemliyor.

⁵ Lev Nikolayeviç Tolstoy, *Polnyy sbornik soçineniy*, Moskva: Qospolitizdat, 1953, 185.

⁶ Vagif Yusifli, *Nəsr: Konfliktlər, xarakterlər*, Bakı, Yazıçı, 1986, 61.

"Beyaz Liman" sanatsal fikrinin ifade biçimine göre, modern estetik düşünme tarzına karşılık gelir. Her türlü düzenleme, monotonluk ve doktrin salgını, kapalı sosyal ve psikolojik klişeler, ideolojik durgunluk ve ahlaki standartlar, ofis işleri, idari kundakçılık ve bürokrasiye karşı yapılan bir çalışmadır. Açık, bağımsız, özgür düşüncenin sınırsız alanında, zaman kapalı bir yörüngeden ortaya çıkar - doktrinin yerçekimi dairesi, sadece bir yönde ilerler. Ancak önünüzdeki yol düzgün değil."⁷ Anar'ın kahramanları Nemat ve Tahmina böyle dengesiz bir yol izliyorlar.

Akif Hüseynov, yazarın "Beyaz liman" hikayesinin ana başarısını "kahramanlarını kendi hayatları üzerine düşündürmek ve okuyucuyu kaderleriyle etkilemek" te görüyor, bu kahramanların "kendi hayatlarına ışık tutacak yüksek anlam" arayışında olduklarını belirtiyor. Eleştirmen, aynı anlam düzeyindeki görüşle tatminsizliklerini yaşamlarına bağlar. Akif Hüseynov, Nimet'in karakterine de bu açıdan yaklaşıyor ve onu hayatın anlamını anlamaya çalışan genç bir adam olarak tanımlamanın, durumunu kendisi için açıklamaya çalışarak, gerçeği aramaya çalışan ve hala bulamayan kahramanın iç doğasını ortaya çıkarmak için daha doğru bir analiz yöntemi olduğunu kanıtıyor.

Nimet'ten "mücadele" isteyen eleştirmenleri eleştiren Akif Hüseynov yazıyor: "Mücadele sadece bir karakter işareti değildir. Mücadele, görüntünün yaşamdaki konumunu ifade ettiğinde, bilişten doğduğunda ve açık bir hedefin uygulanmasına yönelik olduğunda anlamlı ve çekici hale gelir. Nimette böyle bir bilinç ve eylem netliği gözlemlemiyoruz çünkü o, önceki aşama - uyanış ve uyanış aşamasınımları içinde yeniden canlandırılmıştır."⁸

⁷ Himalay Qasımov, *Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri*, Bakı: Elm, 2004, 702.

⁸ Akif Hüseynov, *Nəsr və zaman*, Bakı: Yazıçı, 1980, 111.

Sonuç

Sonuçta Anar'ın kahramanının bu algılama ve teorik analizi, bir sanat eserinin ideolojik-sanatsal olarak zengin ve mükemmel bir izlenime sahip olması için "karakteri olumlu niteliklerle yüklemenin" o kadar önemli olmadığını bir kez daha doğrulamaktadır. Sanatsal kahramanın karakter özelliklerinin, eserin sanatsal mantığından doğması, doğal ve ikna edici olması yeterlidir. "Beyaz Liman" destanının kahramanları, okuyucunun hafızasında silinmez bir iz bırakıyor çünkü bu gereksinimleri karşılıyorlar.Eserin modernliği, ortaya çıkardığı sorunların aciliyeti ve önemi, edebiyat eleştirisinin haklı olarak bu kilit konuya odaklandığı sanatsal kahraman kavramıyla ilgilidir.

Kaynaklar

ARİF, M., *Sənətkar qocalmır*, Bax: “Ağ limanlar və qırmızı gəmilər” Bakı, 1980.

ASADULLAYEV, S., *Estetiçeskiy ideal i sosialnaya aktivnost pisatelya*, Bakı: Yazıçı, 1984.

QARAYEV, Y., *Meyar şəxsiyyətdir*, Bakı: Yazıçı, 1988.

TALİBOV, Q., *Gənc nasirlər haqqında bəzi qeydlər*, “Ulduz”, 1974, № 11.

TOLSTOY, L.N., *Gjkyseq cbornik soçineniy*, Mockva: Qospolitizdat, 1953.

YUSİFLİ, V., *Nəsr: Konfliktlər, xarakterlər*, Bakı: Yazıçı, 1986.

QASIMOV, H., *Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri*, Bakı: Elm, 2004.

HÜSEYNOV, A., *Nəsr və zaman*, Bakı: Yazıçı, 1980.

NƏBİYEV, B., *Tənqid və ədəbi proses*, Bakı: Azərənəşr, 1976.

İMANOV, M., *Müasir Azərbaycan nəsrində psixologizm (60-70-ci illər)*, Bakı: Elm, 1991.

QARAYEV, Y., *Poeziya və nəsr*, Bakı: Yazıçı, 1979.

Azərbaycan sovet ədəbiyyatı, Bakı: Maarif, 1988.